

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2019. – С. 70–78.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2019. – pp. 70–78.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.50.70-78>
hj.chnu.edu.ua

УДК 323.11:39(=163.2:477.74-89)Бєс

© Олександр Ганчев* (Одеса)

ДО ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ ТУКАНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ БОЛГАР УКРАЇНИ

Найдавніших болгарських поселенців у Південній Бессарабії називали «туканцями» (тукан, туканці, туканар), тобто «місцеві», «тутешні». Вони склали найчисельну, стійку і виразну в своїй етнографічній специфіці групу болгарської діаспори на Півдні України. На їхньому історичному досвіді позначилися суперечливі процеси, що відбувалися в Південній Бессарабії впродовж останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст., визначені затяжним характером російсько-турецького протистояння і складними процесами адаптації переселенців до нових умов.

Ключові слова: туканці, Південна Бессарабія, бессарабські болгари, переселення, міграції, культура, фольклор, етнографічна група.

Oleksandr Ganchev (Odesa)

AS FOR AN ISSUE OF THE ORIGINS AND THE RESETTLEMENT OF BULGARIANS' TUQAN ETHNOGRAPHIC GROUP IN UKRAINE

Abstract. The Bulgarians' resettlement to Bessarabia lasted during almost five centuries. It was likely to start at once after the Ottoman's conquest of Bulgaria in the end of XIV century. Since then intensity of migration obviously was different and at the same time it was isolated occurrence and wasn't a reason for places of the Bulgarians' concentration to appear.

The oldest Bulgarian settlements in South Bessarabia differed from later Balkan migrants in speaking, folklore, rites and definite elements of cultural attributes. It's seen in the fact that other back-settlers of later waves called them «tuqans» (tuqan, tuqans, tuqanar) i.e. «local», «native».

The last quarter of XVIII – the first decade of XIX centuries in the Bulgarians' historical memory charactered as «krzhalijysko vreme», when riots and high handedness of local feudals were rather widespread, the same as open terror of gangs and fugitives in relation to Christian population.

One more of the factors that encouraged the Tuqans' ancestors to relocate in South Bessarabia was a complicated epidemiological situation in the region – a plague outbreak, cholera etc. Such a complicated situation when settlement took place is confirmed by documents of Russian customs authorities of that time.

The Tuqans constituted the oldest, the most numerous, stable and meaningful in its ethnographic specificity group of Bulgarian diaspora in South Ukraine. Controversial processes influenced their historical evidence that took place in South Bessarabia from the last quarter of XVIII till the first half of XIX century and are defined by long the Ottoman – Russian confrontation together with complicated process of back-settlers' adaptation to new conditions.

Keywords: Tuqans, South Bessarabia, Bessarabian Bulgarians, back-settlers, migration, culture, folklore, ethnographic group.

---

* к.і.н., доцент кафедри філософії та Історії України Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

PhD in History, Associate Professor of Department Philosophy and History of Ukrain at Odessa National A.S. Popov Academy of Telecommunication.

[orcid.org/ orcid.org/0000-0002-0201-2270](https://orcid.org/0000-0002-0201-2270)

E-mail: Alexander_Ganchev@yahoo.com

Переселення болгар у Бессарабію тривало впродовж майже п'яти століть. Найвірогідніше, воно почалося одразу по завоюванню Болгарії Османами наприкінці XIV ст. Відтоді інтенсивність міграцій була, вочевидь, різною, втім до середини XVIII ст. вони мали поодинокий характер і не призвели до виникнення в регіоні місць компактного проживання болгар.

Найдавніші болгарські поселенці у Південній Бессарабії за особливостями мовлення, фольклору, обрядовості й певними елементами матеріальної культури відрізнялися від пізніших балканських мігрантів. Це відобразилося в тому, що болгарські переселенці наступних хвиль називали їх «туканцями» (тукан, туканці, туканар), тобто «місцеві», «тутешні»¹. Так само іменували їх і гагаузи та албанці: «туканлар»². Власне, це вказує на раннє оселення представників названої групи в процесі болгарської (та й балканської взагалі) колонізації Бессарабії. Використання зазначеної назви фіксується в таких населених пунктах регіону: Болград, Кам'янка, Кірсова, Комрат³. «Тукан» або «туканячка» – наймення Болгарії чи болгар у цілому в гагаузькій і румунській мовах⁴.

Першими власне «туканськими» поселеннями в Південній Бессарабії слід вважати Таш-Бунар, Імпуциту та Карагач, заселення яких вихідцями з Караджа-дага (болг. Сърнена Средна Гора) відбувалося, ймовірно, до 1807 р., тобто перед зайняттям цього краю російською армією. Вже після приєднання Бессарабії до Російської імперії вони замешкували найстарішу частину м. Болград, а також села Тараклію⁵ і Банівку. Крім того, за даними діалектології, представники цієї групи перебували серед болгарських першопоселенців Анадоли, Джурджулешт, Сатунова, Кайраклии, Вайсала (тепер – Василівка), Кубею (Червоноармійське), Чийшиї (Городнього) й т. і. Згодом туканські старожили були асимільовані більш чисельними групами болгар, які переселилися протягом 1810–1830-х років. Утім, специфічні риси говірки туканців позначилися на мові нових мешканців. Більш того, «туканський слід» чітко простежується в говірці болгарського села Паркани, розташованого вже не в Бессарабії, а в Очаківському степу, заселеному болгарами в 1804 р.⁶

Початково туканці селилися в містах Рені та Ізмаїл, а також у молдавських селах Сатунове, Анадол, Джурджулешти, Барта. Архівні джерела вказують на те, що в с. Барта болгари прийшли в 1790 р.⁷ У 1800 р. середньогорці осіли на місці колишнього ногайського поселення Таш-Бунар⁸. 1803 року переселенці оселилися в селищі Імпуцита⁹, а чотири роки згодом заснували села Карагач і Кубей¹⁰. Утім, у Кубей туканський субстрат на теперішній час практично відсутній. Найвірогідніше, туканці заселили й Табаки, але згодом більша їхня частина переселилася до м. Болград, яке було засноване в 1821 р.

Крім того, значна частина вихідців з Караджа-дага селилася в молдавських селищах Томарівського і Гречанського оцинутів (повітів): Орак, Кугурлуй, Томай, Минжир, Малешти, Джигалбай, Пеленей Булгар, Пеленей Молдован, Гаджикіой, Гречан, Алуат, Казаяклія, Мусаїт, Чадир, себто на землях молдавських бояр (найбільшим землевласником серед них був І. Балш). Тут вони лишалися і під час зайняття регіону російськими військами (1807), і на момент входження його до складу Російської імперії (1812), і до здобуття бессарабськими болгарами колоністських прав (1819). Саме тоді масово перейшли на території щойно заснованих колоністських округів (1819–1821)¹¹.

На момент приходу російських військ у 1807 р. туканці мешкали на землях селища Долукіой. Цілком можливо, що в той час почалося заселення села Чийшия. В 1809 р. вони оселилися в Курчі¹², а в 1811 р. разом з албанцями заснували с. Каракурт і спільно з молдаванами – Ердек-Бурну. Група туканців на чолі з «дядо Бано» виселилася з Ізмаїла і в 1821 р. заснувала с. Бановку. 1857 р. засновано с. Кальчева, котре в 1861 р. значно поповнилося переселенцями з туканської махали м. Болград.

Утім, питання про походження бессарабських туканців досі лишається дискусійним. Один з найбільш ранніх дослідників А. О. Скальковський, зауважив, що найстаріші туканські села – Таш-Бунар, Імпуцита, Карагач – заселені «болгарами з Македонії»¹³. Тут є показовим не стільки факт зіставлення аналізованої групи із зазначеним регіоном (під «Македонією» тоді часто розуміли всю південну, забалканську частину болгарських земель взагалі, а не тільки історико-географічний чи етнографічний регіон), скільки відмежування населення згаданих сіл від інших.

Характерні особливості говірок бессарабських туканців у середині ХХ ст. були описані радянськими і болгарськими дослідниками-філологами. На основі цього опису вони були об'єднані в одну групу – так званих «чийшиїських» діалектів, які, втім, було би більш коректно

називати «туканськими»¹⁴. Локалізація місць виходу носіїв говірок з метрополії (район м. Шумен у Північно-Східній Болгарії), подана С. Б. Бернштейном, не цілком витримує критики, оскільки робилася механічно, без зіставлення з діалектною картиною зазначеного регіону. Цю обставину автор виправдовував браком спеціального дослідження зазначених говірок у самій Болгарії. За основу він брав територію, на якій діяла російська армія під час війни 1806 – 1812 рр., і звідси робив не сповна аргументований висновок про те, що буцім тоді відбувся масовий вихід предків туканців на північ¹⁵.

Ця точка зору досить швидко стала переважаючою й була перенесена з площини болгарської діалектології в царину історичних досліджень, справивши вплив і на погляди авторитетних дослідників. Наприклад, І. Ф. Грек, вказуючи на походження з якогось села «Бабєка» таких осіб, як Колю Віцеларю, Терзі Вільчу, Коле Гугун, Коле Варбан¹⁶ та ін., далі зазначає, що «назва цього села, вірогідно, дана в спотвореній формі. На нашу думку, це або село Бабук, що в Силістрійській околиці, або село Бабово Русенської околиці». Тобто Південна Болгарія завідомо не розглядається як можливе місце виходу «бабекців», оскільки «під час російсько-турецької війни 1806 – 1812 рр. російська армія не заходила так глибоко на територію Болгарії»¹⁷.

Втім, ще наприкінці XIX – на початку XX ст. нащадки болгарських першопоселенців Південної Бессарабії й Таврії зберігали пам'ять про те, з яких саме районів Болгарії прийшли їхні предки. Зокрема, уродженець туканського Преслава др. І. Тодоров називав пловдивські села Хамзаларе й Чобу¹⁸; виходець з туканської махали Болграда др. Й. Тіторов указував на с. Бабек, розташоване поблизу, а також на інші села Фракії¹⁹. Згадані села розташовані в історико-географічному регіоні Караджа-даг (болг. Сърнена Средна Гора). Говорячи про відому в історії Болграда родину Камбурових, що походила з туканської махали, Тіторов прямо вказав на те, що «вони від туканців, тобто від тих болгар Бессарабії, які заселили цей край наприкінці XVIII або на початку XX ст.». Тут же й зроблено акцент на їхньому фракійському, себто південно болгарському походженні²⁰.

Аби краще зрозуміти походження туканців, ми спільно з В. І. Мільчевим та О. А. Прігаріним у 2012 і 2013 рр. провели дві польові експедиції на території общини Брезово Пловдивської області Республіки Болгарія – у місті Брезово та селах Свежен, Бабек, Чоба, Зелениково, Розовец, Чехларе (2012), Златосел, Дрангово, Тюркмен і Стрелці (2013), а також в межах общини Братя Даскалови Старозагорської області – селах Братя Даскалови, Верен, Марково, Православ і Медово (2012 р.). Мета експедиції полягала в перевірці версії про генетичний зв'язок бессарабських туканців з населенням болгарського Караджа-дага (сучасна болгарська назва: Сърнена Средна Гора). Були обстежені місцеві церкви, бібліотеки, музеї, поточні архіви сільських адміністрацій, проведені опитування місцевих мешканців та ін. Як результат, були виявлені наочні свідоцтва на користь версії про походження туканців з району «Сърнена Средна Гора». Зокрема, в церкві «Св. Димитър» м. Брезово виявлені церковні книги київського й московського друку, які були подаровані храмові рідного села Абрашларе (стара назва Брезового) бессарабськими колоністами.

В окремих випадках пам'ять про родичів, які переселилися в Бессарабію саме з цього району, зберігалася впродовж півтора століття. Так, вихідці з рамалійських родів Бачурових (у Бессарабії це родинне ім'я трансформувалося в Бачурських) і Цветанських, які мешкали у бессарабському Карагачі й Імпущиті, а також у дочірніх таврійських селах – Аннівці, Петрівці, Першо-Миколаївці, вказали на Рамалій як на зону виходу їхніх предків не лише наприкінці XIX ст., але також і в середині XX ст.²¹ А представники хамзаларського роду Вапірових досі пам'ятають про Края Вапірова (р. н. 1783), який подався в Бессарабію і став родоначальником таш-бунарської гілки роду Вапірових, представники якої й досі мешкають у таврійській Інзовці²². Переселення на північ відображене в генеалогічних розписах сіл цього регіону. Наприклад, одна зі стін красназавчого музею в с. Верен прикрашена зображенням родового дерева Кондаревих. Нижче позначення Стойо – одного з синів засновника роду, Кольо Іванова, – міститься напис: «избягал в Русия». Символічна й форма малюнка: спиляна гілка дерева²³.

Опосередковане підтвердження версії про південноболгарське походження бессарабських туканців знайдено і в реєстрах населення (аналогічних погосподарчим книгам). З цих сучасних списків були взяті прізвища, які були порівняні з аналогічними діаспорними, що в результаті вказало на досить рідкісній збіг стосовно фамільних найменувань: Каназирські, Матанські, Кацарські, Гогунські, Гогов та ін.). В літературі зафіксоване значне поширення серед бессарабських болгар

відтериторіальних прізвищ, які, здебільшого, вказують на назву населеного пункту в Болгарії, з якого прибули переселенці. Як стверджує В. А. Колесник, кожне болгарське село Півдня України має «певний набір прізвищ, за якими можна ідентифікувати [походження] їхніх мешканців»²⁴.

Прикметні збіги і в матеріальній культурі. Зокрема, і в Бессарабії, і в районі Середньої Гори надгробні пам'ятники відрізнялися відповідно до статі похованого: хрест ставили над чоловічим похованням, антропоморфну «ляльку» – над жіночим. Риси тотожності простежуються і в звичаї «курбана». Офірне ягня в обох групах сіл готують з кашею (булгур), а не у вигляді тушкованого м'яса. Звісно, збіги в матеріальній культурі самі по собі ще не можуть становити вичерпний аргумент, радше – вказують на результат модернізації й урбанізації, що відбувалися впродовж останнього півтора століття. Однак тотожність лексики на позначення основних елементів господарства й побуту заслуговує на пильну увагу.

Остання чверть XVIII – перша декада XIX ст. в історичній пам'яті болгар закарбувалася як «кърджалийско време», коли бунти і сваволя місцевих феодалів були вельми поширеними явищами, так само як і відвертий терор ватаг розбійників та дезертирів стосовно християнського населення²⁵.

Випадок з переселенням мешканців Караджа-дагу гарно промовляє про умови, за яких болгарські сім'ї полишали свої домівки. Села тієї місцевості, розташовані в басейні річки Гюль-дере, у XVIII ст. належали представникам бейського роду Бекірлі: Мисселім-бею, його синів Бекір-бею й онукам – Кюселі, Садикові, Бекірові, Сулейманові, Адем і Челебі-беям. Частина своїх володінь Бекір (Перший) передав у держання кочовикам-туркменам, звідки й походить і назва тамтешнього с. Тюркмен²⁶. Близько 1780 р. управителем нахії Караджа-даг призначили представника роду Бекірлі – Мустафа-пашу (також відомий як Кара-Мустафа Філібелі Пловдивський)²⁷. На початку 1790-х років, на хвилі феодалної анархії, він оголосив себе самовладним правителем краю і владарював ним, аж поки в липні 1801 р. його розгромили урядові війська²⁸. Відновлене представництво центральної влади намагалось стягнути з райятів нахії податки за всі 10 років, протягом яких Мустафа Бекірлі збирав їх та привласнював, не надсилаючи до центральної скарбниці. Частина мешканців краю відповіла на це втечею.

Її ініціатором став якийсь «дядо Бано», мешканець Чоби. Він та його родичі, вочевидь, склали ядро переселенців, навколо якого гуртувалися інші сім'ї, зокрема – мешканці Хамзаларе (Зеленикове), звідки походила його дружина, а також Абрашларе (Брезово)²⁹. Сам Бано після переселення прожив не менше 25 років, оскільки бессарабська Бановку названу на його честь, засновано в 1821 р., а сам він, за особливі заслуги перед односельцями, похований біля церкви³⁰.

Народна пам'ять не зберегла згадки про кількість тих, хто пішов разом з «дядо Бано». Вона не могла бути великою і складала кілька сімей, можливо – до сотні осіб, інакше турецька адміністрація вдалася б до переслідування чисельної групи виселенців. Біженці прямували на північ; до них приєднувалися окремі сім'ї, які залишали села, розташовані по інший бік Середньої Гори. Про це промовляють топоніми, відображені у прізвищах мешканців туканських сіл у Бессарабії й Таврії, як-от: Турієць, що походить від с. Турія, що фіксується в ташбунарців, причому в мешканців таврійського Преслава воно збереглося у початковій формі, а в самому Таш-Бунарі (Кам'янці) згодом румунізувалося й перетворилося в Турицю, втративши початкову зрозумілість свого походження; Суфларський – від старої назви с. Павел Баня – Суфлар-Тепеси, що завдячує могилам двох дервишів-суфіїв, розташованих у турецькій частині села, та ін.

Вірогідно, першу зиму Бано та його супутники зустрічали вже на лівому березі Дунаю, на території Волоського князівства, втім уже влітку 1802 р. мусили рухатися далі, оскільки саме в цей час бунтівний віденський паша Пасвант-оглу, до якого приєднався вищезгаданий Кара-Мустафа, розгромив урядові війська й переніс воєнні дії на північ, пограбувавши Волощину аж до Бухареста³¹. Російський уряд, підтримуючи в цей час мирні відносини з Портою, не міг відкрито сприяти міграціям балканських християн, котрі потерпали від Пасвант-оглу і подібних йому бунтівних феодалів, однак і не відмовляв їм у підтримці в разі, коли вони спробувалися самостійно дійти до кордону³².

Відомі й інші випадки міграції невеликих груп на кшталт «дядо Бано», втім пов'язані з більш драматичними обставинами. Кількома роками раніше, влітку 1797 р. села краю потерпали від спустошливих нападів розбійницьких ватаг Кара-Фейзи – одного з найвідоміших кирджалийських

ватажків³³. Не виключено, що вже тоді болгарські біженці подалися на північ, до Буджака. Можна припустити, що подібне траплялося й раніше.

Рамалійці залишали свої домівки за схожих обставин. В пошуках більш спокійних місць, вони переселялися не лише до далекого Буджаку, але й чи то заснували, чи то двох вже існуючих сіл в околицях Карнобата³⁴. Було б доречним припустити, що вони могли в у подальшому виступити в якості певних проміжних пунктів еміграції чи рееміграції між Бессарабією й Середньою горою.

Насильство від всіляких розбійницьких ватаг спонукало рушити на північ, «у Росію», й частину мешканців Садиклії (тепер с. Верен)³⁵.

Ще один з чинників, який підштовхнув предків туканців до переселення в Південну Бессарабію, становила складна епідеміологічна ситуація в регіоні – спалахи чуми, холери тощо. Народна пам'ять бессарабських болгар зберегла згадки про чуму 1795 р. (П'рвата Чума) як причину переселення на північ³⁶. На епідемії, як на чинник переселенської активності, учасникам експедиції вказали й старожили середньогірських сіл Бабек і Розовець (Рамалій): наприкінці XVIII – на початку XIX ст. населення цих сіл кілька разів то підіймалося в гори, то спускалося південними схилами Караджадагу, намагаючись уникнути зараження³⁷.

Складна епідеміологічна обстановка, в якій проходила міграція болгар, підтверджується поточною документацією російських митних установ того часу. Так, рапорти й донесення начальника Дубоссарського карантину, розташованого на Дністрі, на кордоні з турецькими володіннями в Бессарабії, фіксували прибуття переселенців, які витримували 40-денний (і більше) карантин з усіма пересторогами через високий рівень зараження територій, з яких вони прибули³⁸.

Потрібно також зважити і на процеси аграрного перенаселення в передгірських та гірських місцевостях. Так, більша частина мешканців с. Рамалій, розташованого на малородючих землях, часто мусила йти на відходницькі заробітки, наймаючись в чабани навіть в Анатолії³⁹. Відтак, аналізуючи процес міграції болгар до Південної Бессарабії, не можна не відзначити високий рівень мобільності мешканців Середньої Гори.

У соціальному плані мешканці сіл, розташованих уздовж верхньої та нижньої течії Гюль-дере, не були однорідними. Хоча більша частина тієї території охоплювалася феодальним землеволодінням, окремі села на південних схилах Караджадагу – Рамалій, Бабек, Чехларе – були дерменджійськими⁴⁰, себто користувалися певними привілеями й виконували менш тяжкі повинності порівняно з райя. Наприклад, мешканці Рамалії мали обов'язок охороняти перевал і підтримувати дороги в належному стані від їхнього села до с. Турія, розташованого на північних схилах зазначеного гірського масиву⁴¹. Втім, попри відмінності в соціальному статусі, і райя, і дерменджії цього регіону займались здебільшого, відгінним скотарством, віддаючи йому перевагу над землеробством.

Звісно, згадані групи переселенців, з яких сформувалися бессарабські туканці, характеризують лише частину міграційних потоків, на загал – слабо відображених в актуалізованих на цей час джерелах. Утім наведений вище матеріал цілком достатній для висновку про те, що підбалканський регіон «Сърнена Средна Гора» (Караджадаг) був основним, з якого вийшла більша частина болгар, яка осіла в Південній Бессарабії до часу її приєднання до Російської імперії. Джерела першої третини XIX ст. часто протиставляють цим «старим» болгарам так званих «беженарів» (біженців), які селилися «у будинках, залишених татарами»⁴². В цілому ж, за окремими підрахунками, до війни 1806–1812 рр. у Буджаку мешкало близько 8000 болгар⁴³.

Міграція «татар», яку зауважено у вищезгаданому джерелі, стосувалася переселення тієї частини ногайців (єдисанців та буджаківців), що лишилася в турецькому підданстві після 1771 р. Згідно з Бухарестським мирним договором 1812 р., цей регіон мав бути приєднаним до Російської імперії, а ногайцям давалося 18 місяців на те, щоб залишити Буджак, звільнивши його для переселенців-християн. Значна кількість ногайців перейшла в Добруджу (в 1840 р. їх, разом з мігрантами з Криму, налічувалось близько 30 тисяч осіб) і пізніше розпорошилася по інших теренах Османської імперії⁴⁴. Решта прийняла російське підданство і перемістилася до своїх єдинородців до Північного Приазов'я, на Молочні Води. Там компактно проживання ногайців тривало до 1860 р., коли вони мігрували до Туреччини, а полишені ними аули зайняли болгарські та інші переселенці, котрі дали їм нові назви⁴⁵. Таким чином, війна 1806–1812 рр. докорінно змінила етнодемографічну ситуацію в Буджаку.

Туканці продовжували жити в Південній Бессарабії, вступаючи в складну взаємодію з різноманітними мігрантами, в т. ч. і новими переселенцями з Болгарії.

В результаті невдалої для Росії Кримської війни 1853–1856 рр. Південна Бессарабія була приєднана до Молдавського князівства, що залишалося під владою Османів. Внаслідок посилення турецького контролю Бессарабії і утисків християнського населення, болгари в 1860–1863 рр. масово полишають цей регіон, переходячи на підвладні Росії території. Власне, в Бессарабії, по російській бік кордону, тоді з'явилася с. Кальчеве, засноване мешканцями окремого кварталу (Туканської махали) Болграда і, почасти, вихідцями з Таш-Бунара та інших туканських сіл⁴⁶. У 1861–1863 рр. бессарабські болгари масово переселяються у Таврійську губернію. Прямуючи в руслі цієї хвилі, туканці створили нові села у Північному Приазов'ї на місці залишених ногайцями аулів⁴⁷. Переселенці з Карагача на новому місці заснували цілих три села – Аннівку, Петрівку і Першо-Миколаївку. Вихідці з Таш-Бунара дали життя Преславу й Інзівці. Болгари з Імпущити заснували Мануйлівку і Зеленівку, а бановці, відповідно, – Бановку й Мариновку. Болградські туканці оселилися разом з чушмелійцями (мешканцями Чешма-Варуїти) в Степанівці-Другій⁴⁸. Туканці з Кубея й Таш-Бунара – в Райновці⁴⁹. Крім того, “туканська” говірка фіксується в мові болгарських сіл Північного Приазов'я, як-от: Андрівка, Гюнівка, Луначарське, Коларівка і В'ячеславівка⁵⁰.

Таким чином, туканці склали найдавнішу, чисельну, стійку і виразну в своїй етнографічній специфіці групу болгарської діаспори на Півдні України та в Молдові. На їхньому історичному досвіді позначилися суперечливі процеси, що відбувалися в Південній Бессарабії впродовж останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст., визначені затяжним характером російсько-турецького протистояння і складними процесами адаптації переселенців до нових умов.

¹ В. Д. Добрев, Чушмелій: к 150-летию переселения болгар из Бессарабии в Таврию [Chushmeliy: on the 150th anniversary of the relocation of the Bulgarians from Bessarabia to Tavria], Мелітополь; Велико Тирново, 2009, с. 7–8, 46, 53.

² Окрім власних польових матеріалів, посилаємося на дані Є. Н. Квілінкової (Кишинів) та Д. С. Єрмоліна (Санкт-Петербург).

³ Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник [Bessarabian Notepad], Велико Търново, 2012, с. 79–81, 97.

⁴ И. В. Дрон, С. С. Курогло, Современная гагаузская топонимия и антропонимия [Modern gagauz toponymy and anthroponymy], Кишинев, 1989, с. 85. И. Дрон, Гагаузские географические названия [Gagauz place names], Кишинев, 1993, с. 104, 142, 146. Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник, с. 157–158.

⁵ Н. Червенков, И. Думиника, Тараклии – 200 лет. Т. I: 1813–1940 [Taraclia is 200 years old. T. I: 1813–1940], Chişinău, Cudrag, 2013, с. 46, 48–49.

⁶ Атлас болгарских говоров в СССР [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1958, с. 38.

⁷ Національний архів Республіки Молдови у Кишиніві (НАРМ), ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 398.

⁸ НАРМ, ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 169 зв.

⁹ НАРМ, ф. 205, оп. 1, спр. 2069, арк. 1 зв.

¹⁰ НАРМ, ф. 5, оп. 2, спр. 439, арк. 382, 453.

¹¹ И. Ф. Грек, Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII – начало XIX вв.) [Settlers Anthropology (last third of the 18th – early 19th centuries)], in «Stratumplus», 2010, № 6, с. 293.

¹² НАРМ, ф. 205, оп. 1, спр. 2069, арк. 480.

¹³ А. Скальковский, Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае [Bulgarian colonies in Bessarabia and Novorossiia], Одесса, 1848, с. 62, 67, 69.

¹⁴ Атлас болгарских говоров в СССР [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Москва, Изд-во Академии наук СССР, 1958, с. 32–42.

¹⁵ С. Б. Бернштейн, Страница из истории болгарской иммиграции в Россию во время русско-турецкой войны 1828–1829 гг. [From the history of Bulgarian immigration to Russia during the Russo-Turkish War of 1828–1829], in «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», Москва, 1949, Т. 1, с. 17–18.

¹⁶ Підкреслення звертає увагу на родові наймення, від яких походять два найпоширеніших прізвища теперішнього таврійського с. Преслав. Вони виводяться від «старих ташбунарців» – Гогунських і Варбанських; ці прізвища зустрічаються лише в тому селі.

- ¹⁷ И. Ф. Грек, Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII – начало XIX вв.), с. 306.
- ¹⁸ И. Тодоров, Български народни песни, събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия [Bulgarian folk songs collected in the villages of Preslav and Stroganovka, Russia], Ловеч, 1903, с. 3.
- ¹⁹ Й. Титоров, Българите в Бессарабия [Bulgarians in Bessarabia], София, 1903, с. 104, 106.
- ²⁰ Й. Титоров, Българите в Бессарабия, с. 21, 104.
- ²¹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк [Rosovec. A brief historical outline], Пловдив, 1985, с. 46.
- ²² Ц. Цветков, Наше село Зелениково [Our village Zelenikovo], София, 2007, с. 199.
- ²³ Експедиційний архів О. І. Ганчева, В. І. Мільчева та О. І. Пригаріна, 2012 р.
- ²⁴ В. А. Колесник, Специфика фамилий поселенцев Юга Украины [The specifics of the names of settlers of the South of Ukraine], in «Записки з ономастики: зб. наук. праць», Одеса, 2014, вип. 17, с. 149–150.
- ²⁵ В. Мутафчиева, Кърджалийско време [Kardzhali time], София, 1993, с. 279–280.
- ²⁶ С. Байчев Из миналото на село Тюркмен [From the past of the village of Turkmen], Пловдив, 2010, с. 23–25.
- ²⁷ В. Мутафчиева, Кърджалийско време, с. 254.
- ²⁸ Хр. Попов, История на село Чоба [History of the village of Choba], Пловдив, 2008, с. 6–7.
- ²⁹ Хр. Попов, История на село Чоба, с. 30–31.
- ³⁰ Й. Титоров, Българите в Бессарабия, с. 79.
- ³¹ В. Мутафчиева, Кърджалийско време, с. 279–280.
- ³² Е. И. Дружинина, Южная Украина в 1800–1825 гг. [Southern Ukraine in 1800–1825.], Москва, 1970, с. 115–116.
- ³³ Е. И. Дружинина, Южная Украина в 1800–1825 гг., с. 161–163, 222–223.
- ³⁴ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, с. 45.
- ³⁵ Кратка история на село Верен [A brief history of the village of Veren], София, 1990, с. 33, 35.
- ³⁶ Т. Балкански, В. Кондов, Бесарабски бележник, с. 177.
- ³⁷ Експедиційний архів О. І. Ганчева, В. І. Мільчева та О. І. Пригаріна, 2012 р.
- ³⁸ Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 14, оп. 1, спр. 276, арк. 168–170.
- ³⁹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, – С. 48–49.
- ⁴⁰ Дерменджи (від тюркськ. дермен – млин) – млинар, мірошник – той, хто працює на водяному млині чи володіє ним. Це слово не було лише позначенням роду занять, але й слугувало за соціонім. Звідси і його значне поширення в якості прізвища серед болгар, зокрема й тих, хто переселився в Бессарабію (В. А. Колесник, Специфика фамилий поселенцев Юга Украины, с. 149).
- ⁴¹ М. Кюркчиев, Розовец. Кратък исторически очерк, с. 45.
- ⁴² П. Свиньин, Описание Бессарабской области 1816 г. [Description of the Bessarabian region 1816], in «Записки Одесского общества истории и древностей», 1867, Т. VI, с. 226.
- ⁴³ И. Грек, Н. Червенков, Българите от Украина и Молдова: минало и настояне [Bulgarians from Ukraine and Moldova: past and insistence], София, 1993, с. 12.
- ⁴⁴ Тасин Джамиль, Буджакские и добруджинские татары [Budzhak and dobrudzhin tatars], in «История татар с древнейших времен: в 7 тт. Татарские государства XV–XVIII вв.», Казань, 2014, Т. IV, с. 286.
- ⁴⁵ В. В. Грибовский, Город Ногайск и ногайцы [Nogausk city and Nogai], in «Фронтири міста: історико-культурологічний альманах» ред. В. В. Грибовський, Дніпропетровськ, 2015, Вип. 4, с. 82–106.
- ⁴⁶ С. Топалова, Говорът на село Калчево Болградско, Бессарабия. Речник [The speech of the village of Kalchevo Bolgradsko, Bessarabia] «Българските говорите в Украйна». Одеса, 2009. Вип. 5, с. 7–8.
- ⁴⁷ Перелік назв ногайських аулів та наймень, даних їм болгарськими, українськими, російськими та ін. переселенцями див: В. А. Бушаков, Назви колишніх ногайських аулів у Дніпровському, Мелітопольському та Бердянському повітах Таврійської губернії (XIX ст.) [The names of the former Nogai Aulas in the Dnieper, Melitopol and Berdyansk counties of Tavria Province (19 th c.)], in «Студії з ономастики та етимології» / Інститут української мови НАН України, Київ, 2007. с. 29–32.
- ⁴⁸ С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко, Отчет о диалектологической экспедиции в болгарские села Запорожской области УССР в августе 1950 года [Report on dialectological expedition to the Bulgarian villages of the Zaporozhye region of the USSR in August 1950], in «Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР», Москва, 1952, Вып. 2, с. 100–101.
- ⁴⁹ И. К. Бунина, Из истории вассальных говоров [From the history of the vassal speeches], in «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», Москва-Ленинград, 1950, Т. 2, с. 251–252.
- ⁵⁰ Атлас болгарских говоров в СССР, с. 9–16.

Reference

1. V. D. Dobrev, Chushmeliy: k 150-letiyu pereseleniya bolgar iz Bessarabii v Tavriyu [Chushmeliy: on the 150th anniversary of the relocation of the Bulgarians from Bessarabia to Tavria], Melitopol; Veliko Tirnovo, 2009, s. 7–8. 46. 53.
2. Okrim vlasnykh polovykh materialiv, posylaiemosia na dani Ye. N. Kvilinkovoi (Kyshyniv) ta D. S. Yermolina (Sankt-Peterburh).
3. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik [Bessarabian Notepad], Veliko Tarnovo, 2012, s. 79–81, 97.
4. I. V. Dron. S. S. Kuroglo, Sovremennaya gagauzskaya toponimiya i antroponimiya [Modern gagauz toponymy and anthroponymy], Kishinev, 1989, s. 85. I. Dron, Gagauzskiye geograficheskiye nazvaniya [Gagauz place names], Kishinev, 1993, s. 104. 142. 146. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik, c. 157–158.
5. N. Chervenkov. I. Duminika, Taraklii – 200 let. T. I: 1813–1940 [Taraclia is 200 years old. T. I: 1813-1940], Chişinău, Cudrag, 2013, s. 46. 48-49.
6. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Moskva, Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1958, s. 38.
7. Natsionalnyi arkhiv Respubliki Moldovy u Kyshynivi (NARM), f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 398.
8. NARM, f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 169 zv.
9. NARM, f. 205, op. 1, spr. 2069, ark. 1 zv.
10. NARM, f. 5, op. 2, spr. 439, ark. 382, 453.
11. I. F. Grek, Antroponimiya «zadunayskikh pereselentsev» (poslednyaya tret XVIII – nachalo XIX vv.) [Settlers Anthropology (last third of the 18th – early 19th centuries)], in «Stratumplus», 2010, № 6, s. 293.
12. NARM, f. 205, op. 1, spr. 2069, ark. 480.
13. A. Skalkovskiy, Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossiyskom krae [Bulgarian colonies in Bessarabia and Novorossiya], Odessa, 1848, s. 62, 67, 69.
14. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR], Moskva, Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1958, s. 32–42.
15. S. B. Bernshteyn, Stranitsa iz istorii bolgarskoy immigratsii v Rossiyu vo vremya rusko-turetskoy voyni 1828–1829 rr. [From the history of Bulgarian immigration to Russia during the Russo-Turkish War of 1828–1829], in «Uchennyye zapiski Instituta slavyanovedeniya AN SSSR», Moskva, 1949, T. 1, s. 17–18.
16. Pidkreslennia zvertaie uvahu na rodovi naimennia, vid yakykh pakhodiat dva naiposhyrenishykh prizvyshcha teperishnoho tavriskoho s. Preslav. Vony vyvodiatsia vid «starykh tashbunartsiv» – Hohunskykhi Varbanskykh; tsi prizvyshcha zustrichaiutsia lyshe v tomu seli.
17. I. F. Grek, Antroponimiya «zadunayskikh pereselentsev» (poslednyaya tret XVIII – nachalo XIX vv.), s. 306.
18. I. Todorov, Balgarski narodni pesni, sabrani v s. Preslav i s. Stroganovka, Rusiya [Bulgarian folk songs collected in the villages of Preslav and Stroganovka, Russia], Lovech, 1903, s. 3.
19. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 79. s. 104, 106.
20. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 21, 104.
21. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk [Rosovec. A brief historical outline], Plovdiv, 1985, s. 46.
22. Ts. Tsvetkov, Nashe selo Zelenikovo [Our village Zelenikovo], Sofiya, 2007, s. 199.
23. Ekspedytsiyni arkhiv O. I. Hancheva, V. I. Milcheva ta O. I. Priharina, 2012 r.
24. V. A. Kolesnik, Spetsifika familiy poselentsev Yuga Ukrainyi [The specifics of the names of settlers of the South of Ukraine], in «Zapiski z onomastiki: zb. nauk. prats», Odesa, 2014, vip. 17, s. 149–150.
25. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme [Kardzhali time], Sofiya, 1993, s. 279–280.
26. S. Baychev Iz minaloto na selo Tyurkmen [From the past of the village of Turkmen], Plovdiv, 2010, s. 23–25.
27. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme, s. 254.
28. Hr. Popov, Istoriya na selo Choba [History of the village of Choba], Plovdiv, 2008, s. 6–7.
29. Hr. Popov, Istoriya na selo Choba, s. 30–31.
30. Y. Titorov, Balgarite v Bessarabiya, s. 79.
31. V. Mutafchieva, Kardzhaliysko vreme, s. 279–280.
32. E. I. Druzhinina, Yuzhnaya Ukraina v 1800–1825 gg. [Southern Ukraine in 1800–1825.], Moskva, 1970, s. 115–116.
33. E. I. Druzhinina, Yuzhnaya Ukraina v 1800–1825 gg., s. 161–163, 222–223.
34. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 45.
35. Kratka istoriya na selo Veren [A brief history of the village of Veren], Sofiya, 1990, s. 33, 35.
36. T. Balkanski, V. Kondov, Besarabski belezhnik, s. 177.
37. Ekspedytsiyni arkhiv O. I. Hancheva, V. I. Milcheva ta O. I. Priharina, 2012 r.
38. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali – DAKhO), f. 14, op. 1, spr. 276, ark. 168–170.
39. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 48-49

40. V. A. Kolesnik, Spetsifika familij poselentsev Yuga Ukrainyi, s. 149.
41. M. Kyurkchiev, Rozovets. Kratak istoricheski ocherk, s. 45.
42. P. Svinin, Opisanie Bessarabskoy oblasti 1816 g. [Description of the Bessarabian region 1816], in «Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey», 1867, T. VI, s. 226.
43. I. Grek, N. Chervenkov, Balgarite ot Ukrayna i Moldova: minalo i nastoyane [Bulgarians from Ukraine and Moldova: past and insistence], Sofiya, 1993, s. 12.
44. Tasin Dzhamil, Budzhakskie i dobrudzhinskie tatary [Budzhak and dobrudzhin tatars], in «Istoriya tatar s drevneyshih vremen: v 7 tt. Tatarskie gosudarstva XV–XVIII vv.», Kazan, 2014, T. IV, s. 286.
45. V. V. Gribovskiy, Gorod Nogaysk i nogaytsy [Nogaysk city and Nogai], in «Frontyry mista: istoryko-kulturolohichniy almanakh» red. V. V. Hrybovskiy, Dnipropetrovsk, 2015, Vyp. 4, s. 82–106.
46. C. Topalova, Govorat na selo Kalchevo Bolgradsko, Bessarabiya. Rechnik [The speech of the village of Kalchevo Bolgradsko, Bessarabia] «Balgarskite govorite v Ukrayna». Odessa, 2009. Vup. 5, s. 7–8.
47. V. A. Bushakov, Nazvy kolyshnikh nohaiskykh auliv u Dniprovskomu, Melitopolskomu ta Berdianskomu povitakh Tavriiskoi hubernii (XIX st.) [The names of the former Nogai Aulas in the Dnieper, Melitopol and Berdyansk counties of Tavria Province (19 th c.)], in «Studii z onomastyky ta etymolohii» / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, Kyiv, 2007. s. 29–32.
48. S. B. Bernshteyn, E. V. Cheshko, Otchet o dialektologicheskoy ekspeditsii v bolgarskie sela Zaporozhskoy oblasti USSR v avguste 1950 goda [Report on dialectological expedition to the Bulgarian villages of the Zaporozhye region of the USSR in August 1950], in «Stati i materialyi po bolgarskoy dialektologii SSSR», Moskva, 1952, Vyip. 2, s. 100–101.
49. I. K. Bunina, Iz istorii vaysalskih govorov [From the history of the vassal speeches], in «Uchenyie zapiski Instituta slavyanovedeniya AN SSSR», Moskva-Leningrad, 1950, T. 2, s. 251–252.
50. Atlas bolgarskih govorov v SSSR, s. 9–16.